

Propozycja normatywizacji pisowni regionalnego języka śląskiego

Wszyscy wiemy, jak trudno dzisiaj o śląski tekst pisany, który byłby w miarę poprawny i nie zawierał elementarnych błędów. Świadczy to o dramatycznym zanikaniu oryginalnego języka Górnślązaków. Okazuje się, że z pokolenia na pokolenie używany jest on coraz rzadziej, w coraz bardziej szczątkowej i zniekształconej formie. Brak jakiegokolwiek normatywizacji, standaryzacji czy kodyfikacji naszego języka skutkuje tym, że w mediach, zwłaszcza elektronicznych, panuje zupełna dowolność. Słyszy się opinie, że jakkolwiek by się powiedziało czy zapisało, to będzie dobrze „po śląsku”. Wystarczy przeczytać niektóre hasła w niedawno uruchomionej śląskiej Wikipedii.

Ostatnio pojawiło się kilka pomysłów na rozwiązanie tego problemu poprzez próby zastosowania nowych, mniej lub bardziej udanych i oryginalnych zapisów języka śląskiego.

W ubiegłym roku pod patronatem Związku Górnśląskiego, został wydany *Słownik górnośląskiej godki* mojego autorstwa, którego zasadniczą częścią jest przekład słów z języka ogólnopolskiego na śląski. W słowniku przedstawiłem też własną propozycję normatywizacji pisowni górnośląskiego języka regionalnego. Jest ona adresowana przede wszystkim do tych Ślązaków, którzy już od dwóch lub trzech pokoleń żyją, uczą się i funkcjonują w polskiej rzeczywistości językowej. Uważam, że przyswojenie sobie nowych zasad pisowni śląskiej powinno być przede wszystkim łatwe. Jeżeli chcemy, aby śląskie teksty pisane zdobywały coraz szersze grono odbiorców, to nie może wiązać się to z podejmowaniem trudu nauki prawie nowego języka. Większość Górnślązaków uważa, że swobodnie porozumiewa się w „godce” mówionej. Jednak ci sami Ślązacy przyznają, że z dużą trudnością przychodzi im czytanie śląskich tekstów i szybko się do nich zniechęcają. Dzieje się tak z kilku powodów. Przede wszystkim dotychczas stosowane litery polskiego alfabetu nie zawsze wystarczają do oddania właściwego brzmienia śląskich słów. Problemy powstają również, gdy tekst okazuje się zbyt trudny do odczytania ze względu na radykalnie odmienny od polskiego sposób zapisu, co skutkuje zbyt dużym znie-

kształceniem wyrazów. Wreszcie czytelnicy śląskich tekstów irytują się, gdy natrafiają na dużą liczbę słów, których nie rozumieją lub nie pamiętają. Dlatego też tak ważne jest uzupełnianie tekstów o objaśnienia trudniejszych słów i zwrotów.

Obawiam się, że niektóre propozycje kodyfikacji, mogą spowodować skutek odwrotny do zamierzonego. Mogą doprowadzić do sytuacji, że przekonani już do języka śląskiego zamkną się w swoim małym gronie, a pozostali zniechęcą się do niego ostatecznie. Uważam, że nowa propozycja zapisu powinna być adresowana nie tylko do tych 56 tys., czy nawet 173 tys. zwolenników języka śląskiego, ujawnionych w ostatnim spisie powszechnym. Nowa propozycja powinna być adresowana przede wszystkim do całej, ponadmilionowej populacji Górnoszlązaków, którzy jeszcze w mniejszym lub większym stopniu posługują się śląszczyzną. Do tych wszystkich, którzy przyznają się do swoich śląskich korzeni i którzy chcieliby z przyjemnością sięgnąć po teksty napisane mową naszych ojców. Chcieliby czytać śląskie teksty po to, aby przypomnieć sobie stare słowa i zwroty i to bez konieczności specjalnego przeszkolenia czy kursu. Powinni także zachęcać do tego swoje dzieci i wnuki. Uważam, że moja propozycja spełnia te oczekiwania. Jest prosta i łatwa do przyswojenia. Spotkała się z akceptacją nawet tych młodych Ślązaków, którzy twierdzili, że nie znają śląskiego, a potrafili przy pomocy *szkryftu*, po krótkich objaśnieniach, prawidłowo odczytywać śląskie teksty.

Uwaga: Tekst poniższy został napisany po śląsku, zgodnie z zasadami nowej propozycji normatywizacji. Skrócone zasady pisowni wraz z wykazem trudniejszych słówek zostały zamieszczone w cz. III – Objasnienia.

Szkryft ślōnski

Nowo propozycjo zapisu, kéro została mianowano „szkryft ślōnski”, zdowo sie prosto i leko. Szkryft tyn styknył do rozwiōnzanio skoro wszyjskich problemōw zwiōnzanych ze zapisym ślōnskich słōw bez cołki czas skłōdanie słownika. Nojważnysze elementy propozycji nowego zapisu przedstawiajōm sie za kolejjōm:

- Przydanie sztyrech nowych liter: **ô** – z szyl̨dym, **ũ** – z kōłkiym, **é** – z kryskōm, **ŷ** – z kryskōm.
- Przydanie apostrofu na o' znaczynie labializacji głosek **o** i **ô** na przodku wyrazōw.
- Przydanie apostrofu na rozdzielne czytanie **c – i**, **z – i**, oraz **r – z**.

Kwestio zapisu o pochlōnego

Ta charakterystyczno do ślōnskiej godki głoska, wystympuje nojczyńścij w miyjscu polskiego *ó*-zawartego ale niy *yno*, bo idzie jōm tyż czynsto znojś na miyjscu samogłosek *a*, *o* jak tyż *u-o*'twartego. Do tyj pory pokozalo sie kēla propozycji jeji zapisu. Tabula ta pokozuje dwie nojstarsze i nojczyńścij trefiane w literaturze. Ekstra sōm tu dobrane słowa, kéro rōzniōm sie o'd polskiego abo nimieckiego *yno* wymowōm, to skuli tego coby było leksij wyklarować problem.

Tablica 1 **gó**ra – **do**m – **ko**ń – **ra**ma – **dr**ut – **gr**unt – **u**masta – **u**nmöglich
o – **g**ora – **do**m – **ko**ń – **ro**ma – **dr**ot – **gr**ont – **o**masta – **o**nyglich
ó – **gó**ra – **dó**m – **kó**ń – **ró**ma – **dró**t – **gró**nt – **óm**asta – **ón**myglich

We najstarszych tekstach i słownikach samogłoska ta była pisano za **o**. Idzie powiedzieć, iże był to dotychczas nojbar'ziej widziany szkryft tyj samogłoski. Inkszóm propozycjóm je zastosowanie polskiego znaku **ó**-zawarte. Stosuje go dzisioj wyynkszość jynzykoznawców. O'bie te fomy zapisu majóm jedyn podstawowy feler. Ańfach niy dowajóm pozór na fakt, iże sóm to jednak inksze głoski. Czytanie o-pochylónego za **o** albo za **ó**-zawarte, niy o'ddowo jeji rýchtých ślónskiego brzmiynio. Słowa zapisane bez **o** albo **ó**, niy bydóm czytane po naszymu, bo tyż niy bydóm mieć prawego brzmiynio. Beztôż o'staniami laty, pokozoło sie pora propozycji specjalnego zaznaczynio tyj samogłoski.

Tablica 2 **gó**ra – **do**m – **ko**ń – **ra**ma – **dr**ut – **gr**unt – **u**masta – **u**nmöglich
o – **g**ora – **do**m – **ko**ń – **ro**ma – **dr**ot – **gr**ont – **o**masta – **o**nyglich
oo – **g**oora – **do**om – **ko**oń – **ro**oma – **dr**oot – **gr**oont – **oo**masta – **oo**nyglich

Widzimy tu zapis **o**-podkryślóno, zapropónowany we jednym ze słowników. O'kozoło sie, że Tyn, jak i inksze pomysły typu np. **oh** niy znodły szyrzego zastosowanie i były niypraktyczne. Wyynkszo popularność zyskoł o'staniami laty zapis przý pomocy tuplowanych liter **oo** – zapropónowany we Internecie bez Tadeusza Jeczalika. Tyn tzw. „tadzikowy muster” znod se do dzisioj wiela zwolynników.

Tablica 3 **gó**ra – **do**m – **ko**ń – **ra**ma – **dr**ut – **gr**unt – **u**masta – **u**nmöglich
û – **g**ûra – **d**ûm – **k**ûń – **r**ûma – **dr**ût – **gr**ûnt – **û**masta – **û**nyglich
ô – **gó**ra – **dô**m – **kô**ń – **rô**ma – **drô**t – **grô**nt – **ô**masta – **ô**nyglich

Nojnowsze pomysły rozwiónzanie problemu o-pochylónego to zastosowanie znaków **û**-z kôłkiym i **ô**-z szýldym. Tyn piyrszy popularyzujóm miyndzy inkszymi Mirosław Syniawa i Andrzej Roczniok. **Û** – z kôłkiym je teroz propagowane fest we Internecie, jak tyż o'd niydowna we ślónskij Wikipedii. **Ô** – z szýldym używóm jo sóm we swoich tekstach o'd nojmynij piýńciu lot, a o'statnio pokozoł sie tyż we słowniku Andrzeja Czajkowskiego. O'ba te znaki sóm w każdym razie lepsze o'd **o** albo **ó**-zawartego. O'ba skuli tego, iże dowajóm pozór na to, co je noleży czytać inakszýj niż **o** albo **ó**.

O'd razu jednak widać, co trocha niy pasuje stosowanie litery **û**-z kôłkiym (kéro je podano na litera **u**-o'twarte), tam kaj pokozuje sie we polskim albo niemieckim **o** albo **ó**-zawarte. Jak **gó**ra-**gû**ra albo **ko**ń-**kû**ń. Jednako tyż, zastosowanie liery **ô**-z szýldym (kéro je podano na litera **ó**-zawarte), tam kaj pokozuje sie we słowie polskim albo niemieckim **u**-o'twarte. Jak **drut**-**drô**t albo **grunt** – **grô**nt. Wtoś niywprowióno, może ta głoska felernie przeczytać. Je wielgé ryzyko, iże **û**-z kôłkiym bydzie czytane za **u**-o'twarte. Zdowo sie to srogszym felerym, jak czytanie **ô**-z szýldym za **o**.

Jo propónuja inksze rozwiónzanie, kére może pogodzić o'bie te wersje.

Tablica 4 góra – dom – koń – rama – drut – grunt – umasta – unmöglich
 ô / ũ – gôra – dôm – kôń – rôma – drût – grûnt – ûmasta – ûnmyglich

Beztôż w moim szkryfcie, propônûja zastosowanie o’bu tych liter, tak ô-z szýldym jak tyż ũ-z kôłkiym. Podstawowym znakiym na o’znaczynie o-pochylônego je tu jednak litera ô-z szýldym. Zdowo sie ô’na nojbar’zij naturalno, w pewnym synsie nawiônzuje do polskiego ó-zawartego ale o’drôżnio sie feścij. W jakiś sposób pokozuje tyż, że je to jednak o-pochylône. Je tyż kéladziesiyńcioletnio tradydcyjo pisanio o-pochylônego za o albo za ó-zawarte. Dyc tak písoł swoje teksty Ligôn, już przed wojnôm jeszczé za staryj Polski.

Uznowôm jednak, że litera ũ-z kôłkiym mo mieć tyż zastosowanie, ale ýno w tych przypadkach kéj w jynzyku polskim abo niemieckim pokozuje sie u-o’twarte, akuratnie: **drût, grûnt, szkût** i inksze.

Kwestio litery é z kryskôm

Trzecio litera, kéro propônûja wprowadzić to je é-z kryskôm. Je to samogłoska „e” wypedziano miynko, porzônd jako „ie”, Wystympuje załobycz po spółgłoskach „g” i „k”.

Tablica 5 é kragél – zamiast: kragel abo kragiel
 dekél – zamiast: dekel abo dekiel
 kéry – zamiast: kery abo kiery
 markéw – zamiast: markew abo markiew.

Kwestio litery ý z kryskôm

Antlich sztworto litera ý-z kryskôm. To samogłoska „y” wypedziano miynko, porzônd za „i”. Wystympuje załobycz po polskim „rz”. Wydowo sie, iże widzianie przýjynte stosowanie w tym miyjscu litery „i”, za fest zniyksztołco zapisane słowa.

Przykłady: **grzyb, drzýmoly, przýwrrzýc, býfyj, rýchtých.**

Kwestio labializacji o’ – ô’ na przodku wyrazów

Dalszy problem, kéry chciôł zech rozwiônzać we moim szkryfcie to zapis labializacji, czyli czytanie o i ô na przodku wyrazów, jak ło abo łô. Je to jedyn ze możliwych specjalnych zastosowań apostrofu, kéry wydowo sie nojbar’zij charakterystyczny w tym szkryfcie.

Napoczna o’d porôwnanio nojbar’zij popularnych zapisów. Widzimy tu zapisy bez **lo**, z **l**, jak tyż bez **uo**, z **u**. Na kôńcu je moja propozycyjo szkryftu.

Tablica 5	Inne zapisy:		Szkryft:
	łoblycze	– ũoblycze	– o’blycze
	łopowoga	– ũopowoga	– o’powoga
	łostuda	– ũostuda	– o’studa
	łoszklivic	– ũoszklivic	– o’szklivic
	łônaczyć	– ũônaczyć	– ô’naczyć
	łokludzać	– ũokludzać	– o’kludzać

We szkryfcie stosowany je zapis **o'**-z apostrofym abo **ô'**-z apostrofym na przodku wyrazów. Potela stosowane zapisy bez **l** i **u**, majôm doś srogé felery. Fest znykysztołcajôm słowa jak tyż kômplikujôm zapis alfabetyczny we słownikach. Słowa na „o” pokozujôm sie wtynczos eli pod „l”, eli pod „u”, eli tyż pod o'bu tymi literami. Poza tym zapisy **o'** z apostrofym i **ô'** z apostrofym, niy wymuszajôm użycio labializacji, kéro niy je wdycki stosowano i zależy od ýndwiduolnego o'sprowiozca. Wyjôntek stanowiôm słowa ze nimieckiego také jak: **ôblat**, **ôma**, **ojla**, **ober** i inksze.

Terozki pokoża pora przykładów zapisu zaimka o'sobowego – „on”.

Tablica 5.	Inne zapisy:	Zapis w szkryfcie
	łon – lón – loon – lùn – lôn	ô'n
	uon – uón – uoon – uùn – lùn	
	úon – úón – úoon – úùn – úún	

Widzimy tukej trzy nojbar'zij widziane przykłady zastosowane w piyńciu rozto-majtych możliwościach zapisu o-pochylónego. Podkryślôm, iże niy sôm to jeszcze wszyské możliwe warianty zapisu tego zaimka. Wszyjské czyto sie jednako. Moim zdaniem môj zapis z użyciem apostrofu nojmynij znykysztołco tyn wyraz.

Inksze zastosowania apostrofu

Apostrof je stosowany tyż po tymu, coby o'znaczyć rozdzielne wypedzynie „c – i”, jak tyż „z – i”. Zapisy „c'i” i „z'i”ze apostrofym, czytômy bez zmiynkczynio jak „c-i” i „z-i”.

Przykłady: **c'iter**, **c'iga**, **C'ila**, **z'ic**, **z'ista**, **z'icherka**.

Jak tyż po tymu, coby o'znaczyć o'ddzielne wypedzynie „rz”. Zapis „r'z”ze apostrofym dowo pozôr na rozdzielne czytanie „r” i „z”: **zmier'zly**, **o'bmier'zly**, **er'zac**, **r'za** i inksze.

Przykłady tekstów

Na kôniec chca przedstawić przykłady zastosowanie szkryftu. Poniży propozycjo zmiany tekstu pieśniczki „Szła dziyweczka”. Na wyrchu je tekst tradycyjny a na spodku nowy, rýchtých po ślónsku we szkryfcie.

Tablica 6.	Tekst tradycyjny:	Gdzie jest ta ulica, gdzie jest ten dom, Gdzie jest ta dzieweczyna, co kocham ją. Znalazłem ulicę, znalazłem dom, Znalazłem dziewczynę, co kocham ją.
	Tekst w szkryfcie:	Kaj je ta pieśniczka, co mi sie śni, Kaj je ta dziyweczka, co przaje mi. Znod zech ta pieśniczka, co mi sie śni, Znod zech ta dziyweczka, co przaje mi.

Na o'statnij tabuli pokazuja jaké mogôm być rozto-majte sposoby na zapisanie tego samego tekstu po ślónsku. Wziôn zech hasło: „ślónsko godka” ze ślónskij Wikipedii.

Do przykładu napisał zech go tyż we swoim szkryfcie. Myśla, że porównanie o'bu tych tekstów może być sztychym do gorkigo rajcowanio.

Tablica 7.

Tekst z Wikipedii:

Ślůnsko godka (ńykedy uokreślano bez jej użytownikůw: pũ naszymu) – godka, podug keryj godajům rdzynne ludźe Gůrnygo Ślůnska [...]. Godka ślůnsko zaličo śe do grupy lechickiej godek zachodńosuowjańskich. Nojbliźsze jej godki to: polsko, kašubsko, godki uůżyckie (gůrmo-a dolno-), uoroz tyż česko a suowacko.[...]

Mowa ślůnsko mjni śe uod inkšych godek suownictwym, fůnetykům a uortůgrafjům.

W polskij literaturze naukowej dũminuje pũglůnd, co etnolekt ślůnski je zespuem gwar abo djalyktůw w ramach polskij godki.

Tekst w szkryfcie:

Ślůnsko godka (nijkėj mianowano bez jeji użytownikůw: po naszymu) – godka, podug keryj godajům rdzynni pomiyszkańcy Gůrnego Ślůnska [...]. Godka ślůnsko zarachowuje śe do grupy lechickij godek zachodniosłowiańskich. Nojbliźsze jeji godki to: polsko, kaszubsko, godki łuzyckė (gůrno- a dolno-), a ji tyż czesko a słowacko. [...]

Godka ślůnsko miyni śe o'd inkszych godek słownictwym, fůnetykům a o'rtografjům.

We polskij literaturze naukowej dũminuje poglůnd, co etnolekt ślůnski je zespolym gwar abo dialektůw we růmach polskij godki.

Uwaga: Skrócone zasady pisowni zastosowanej powyżej oraz trudniejsze słówka zostały zamieszczone w cz. III – Objaśnienia.

Gůrnośląski jėzyk regionalny

Na zakończeniu chciałbym się ustosunkować do pytania zawartego w tytule konferencji. Uchwalona 6 stycznia 2005 r. przez Sejmu RP *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o jėzyku regionalnym*, wprowadza co prawda termin – jėzyk regionalny, ale jednocześnie w art. 19 wskazuje, że prawo do takiej nazwy ma jedynie jėzyk kaszubski. Odmówiono tego prawa Gůrnoślązakom, a ich mowa została tym samym potraktowana na równi z dialektem mazowieckim, małopolskim czy wielkopolskim. Jednakże nie słyszemy o gwarze mazowieckiej, gwarze małopolskiej czy gwarze wielkopolskiej; przeciwnie, sami mieszkańcy Mazowsza, Wielkopolski czy Małopolski uznaliby nazywanie ich mowy gwarami za dziwne lub nawet oburzające.

Gůrnoślązacy muszą się jednak na to godzić, a jednocześnie odmawia się im prawa do uznania ich mowy za jėzyk regionalny. Formalnie więc śląski jest dialektem, czyli odmianą jėzyka uwarunkowaną historycznie, jednak w praktyce powszechnie nazywa się śląski gwarą, a ten termin jest przez wielu odczytywany jako synonim żargonu i nie są to wcale rzadkie przypadki. Wynika z tego, niestety, że w powszechnym odbiorze mowa Kaszubów jest czymś bardziej wartościowym od dialektów polskich, natomiast mowa Gůrnoślązaków jest czymś mniej wartościowym, ponieważ jest tylko gwarą. Nie mówię tu, oczywiście, o środowisku naukowym, dla którego termin gwara nie ma pejoratywnego znaczenia i najwartościowsze słowniki

śląskie stosują ten termin. (*Mały słownik gwary Górnego Śląska* w oprac. H.Synowiec, B. Cząstki-Szymon, *Słownik gwar śląskich* pod red. B. Wyderki).

Dialekt górnośląski powinien być uznany za język regionalny chociażby ze względu na wolę, którą wyrażają sami jego użytkownicy. Powinno się oficjalnie uznać, że język polski dzieli się (nie licząc dialektów mieszanych) na trzy dialekty: wielkopolski, małopolski i mazowiecki oraz na dwa języki regionalne: kaszubski i górnośląski. Uważam, że jest już najwyższy czas, aby rozpocząć stosowanie terminu *górnośląski język regionalny*.

Objaśnienia

Skrócone zasady zastosowania szkryftu śląskiego

- **ô** – czytamy jak samogłoskę pośrednią między „o” i „u”. Usta ułożone jak do „o” ale próbujemy wymówić „u”.
- **û** – czytamy jak „ô”. Stosowane, gdy w odpowiednim słowie w języku polskim lub niemieckim występuje u-otwarte, np. drûť, grûnt, itp.
- **ý** – czytamy jak samogłoskę „y” wymawianą miękko, bardzo często jak „i”.
- **é** – czytamy jak samogłoskę „e” wymawianą miękko. Można wymawiać „ie” albo „e”. Występuje po spółgłoskach: „g” i „k”.
- **o’** – może być czytane jak „ło”. Tzw. labializacja, nie zawsze obecnie stosowana, występuje na początku wyrazów. Nie występuje w przypadku wyrazów pochodzących z języka niemieckiego.
- **ô’** – może być czytane jak „łô”, uwagi j.w.
- **c’i** – czytamy bez zmiękczenia, jak „c-i”.
- **z’i** – czytamy bez zmiękczenia, jak „z-i”.
- **r’z** – czytamy odrębnie „r” i „z”.

Wykaz słówek

antlich – w końcu	prawy – prawidłowy
bez – przez	rajcować – dyskutować, wyklócać się
chneda – prawie	roztomajte – rozmaite, różnorodne
co – że	srogszy – większy
eli – albo	szkryft – zapis, pisownia
feścij – mocniej	szýld – daszek
kéla – kilka	wdycki – wciąż, zawsze, zazwyczaj
kéladziesiónt – kilkadziesiąt	widziany – znany, popularny, lubiany
o’sprowiecz – rozmówca	za (coś) – jako (coś)
podano na – podobna do	zalobycz – zazwyczaj
porzônd – często, stale, ciągle	sztych – dźgnięcie, w przen. pretekst
potela – dotąd, do tego miejsca	gorki – gorący
potôr dowac – zwracać uwagę, uważać	

Zapis śląskich samogłosek na klawiaturze komputerowej

Odpowiednie symbole odnajdujemy, wpisując trzyliterowy kod, jednocześnie przyciskając lewy klawisz „Alt”. Litery te można znaleźć najczęściej pod następującymi numerami: **ô** – (147), **Ô** – (226), **ũ** – (133), **ŷ** – (236), **é** – (130).

Klawiatura nienumeryczna wymaga specjalnego jej dostosowania. Aby odnaleźć wybrane symbole, należy użyć „Tablicy znaków Windows”. W programie Microsoft Word w menu Wstaw trzeba wybrać funkcję Symbol, wyszukać odpowiednie litery: „**ô**”, „**Ô**”, „**ũ**”, „**ŷ**” oraz „**é**”, a następnie ustawić je na dowolnie wybranych klawiszach. Klawisze stosujemy razem z lewym przyciskiem Alt.

Bogdan Kallus – historyk, absolwent UŚ w Katowicach, pracował jako nauczyciel w prywatnym liceum, obecnie dyrektor Miejskiego Domu Kultury „Południe” w Katowicach, interesuje się historią regionu i Katowic, a przede wszystkim dziedzictwem kulturowym Górnego Śląska, działaniami na rzecz kultywowania i propagowania dialektu górnośląskiego, współpracuje z katowickimi zespołami regionalnymi: „Podlesianki”, „Murckowioki” oraz „Silesia Folk”, autor monografii kopalni „Murcki” oraz wydanego w ubiegłym roku *Słownika górnośląskiej gądkki*, członek Związku Górnośląskiego, członek założyciel Towarzystwa Kultywowania i Promowania Śląskiej Mowy „Pro Loquela Silesiana”.